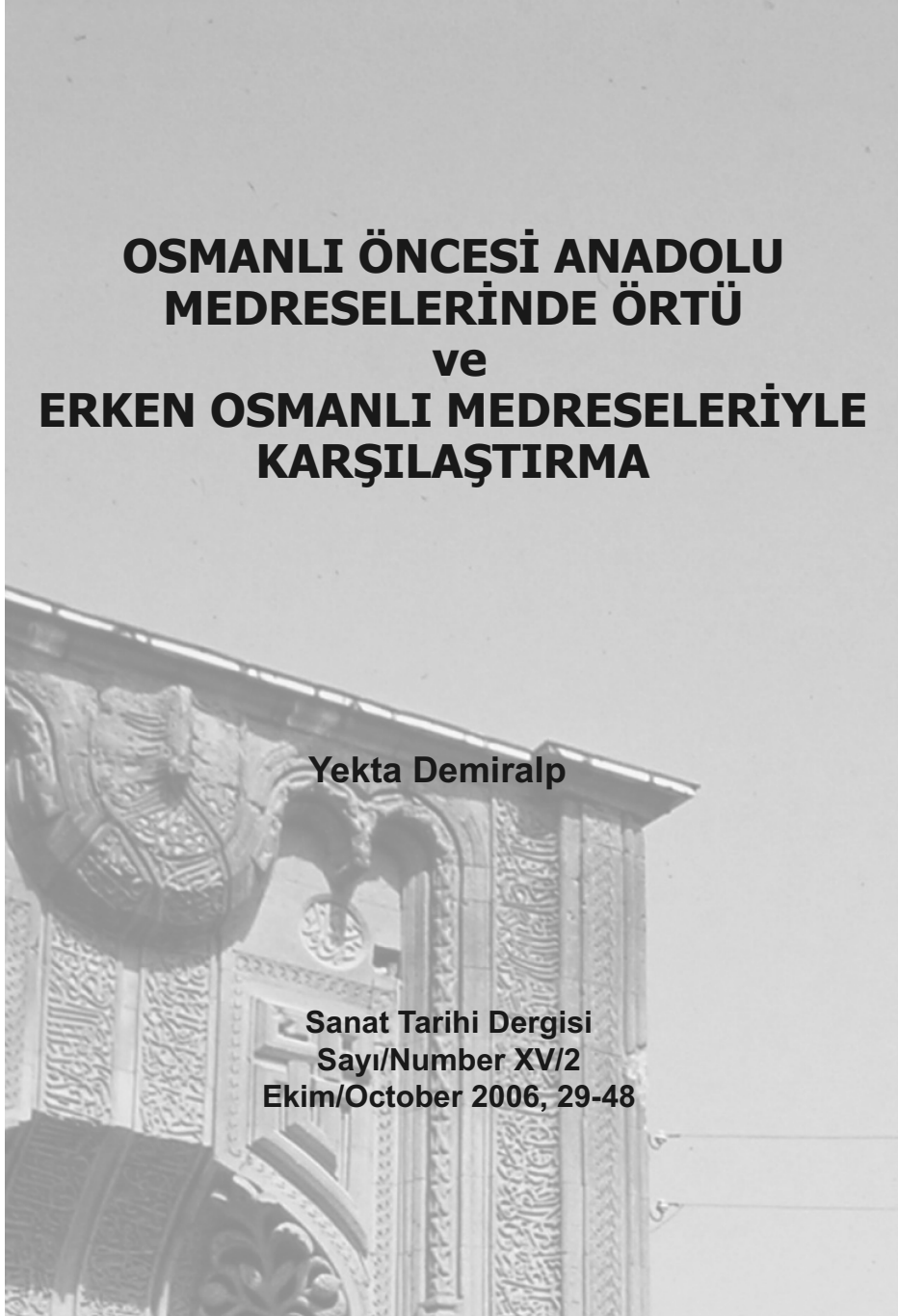

**OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU
MEDRESELERİNDE ÖRTÜ
ve
ERKEN OSMANLI MEDRESELERİYLE
KARŞILAŞTIRMA**

Yekta Demiralp

**Sanat Tarihi Dergisi
Sayı/Number XV/2
Ekim/October 2006, 29-48**

OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU MEDRESELERİNDE ÖRTÜ VE ERKEN OS- MANLI MEDRESELERİYLE KARŞILAŞTIRMA

Yekta DEMİRALP*

Medreseler, İslam ülkelerinin yüksek eğitim kurumlarıdır. Bu eğitim kurumları ortaya çıkmadan önce, yüksek öğretimin, okuma-yazma ve Kur'an okumanın öğretildiği camilerde verildiği, ancak gerek camilerin bu eğitim için ihtiyacı karşılayamaması gerekse Mısır'da Dar'ül ilm adı verilen ve Şii-lerin propaganda merkezi gibi hizmet veren eğitim kurumlarının kurulması, doğuda medreselerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Medrese adıyla anılan ilk yapılar 10. yüzyılda *Horasan ve Maverünnehir Bölgesi*'nde görülür¹. Kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu yapıların ortada yer alan bir avlunun dört kenarının ortasındaki birer eyvan ve bu eyvanlar arasındaki hücrelerden oluştuğu bilinmektedir. Bu plan şemasının bölgedeki evlerin planlarından etkilendiği, konu hakkında araştırma yapan araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir².

Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilen medreselerde, Anadolu dışında ortaya çıkan ilk medreselerin plan şemaları esas alınmış, ancak Anadolu'nun iklim şartları nedeniyle medreselere kışlık dersane eklenmiştir. Bu dönemdeki bir başka değişiklik, medreselerdeki eyvan sayısının 1-4 arasında inşa edilmesidir. Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde avlu, eyvan, kışlık dersane ile öğrenci ve görevli hücreleri mutlaka bulunması gereken mekânlardır. Bunların yanında bazı medreselerde mescid, türbe, kütüphane ve helâ gibi mekânların da bulunduğu görülmektedir. Osmanlı öncesi dönemde medreselerin plan şeması ile mimari ve süsleme özelliklerinde belli kuralların dışına pek çıkmazken, Osmanlı dönemine tarihlenen medreselerde yeni plan arayışlarına gidildiği, diğer mimari ve süsleme özelliklerinde de değişimler olduğu gözlenmektedir.

Osmanlı öncesi Anadolu medreseleri ile Erken dönem Osmanlı medreselerindeki mekânların örtü elemanlarını değerlendirdiğimiz ve iki dönem arasında karşılaştırma yaptığımız bu çalışmada, günümüze sağlam ulaşabilmiş toplam yetmiş dokuz medrese değerlendirmeye alınmıştır³.

Avlu

Medreseyi oluşturan mekânlar, Anadolu dışında olduğu gibi, Osmanlı öncesi dönemde de avlunun çevresinde sıralanmıştır. Ancak, bu dönemde üzeri açık avlulu medreselerin yanı sıra, avlusu kubbe ya da tonozlarla örtülmüş medrese örneklerine de sıkça rastlanmaktadır. Değerlendirmeye aldığımız kırk üç örnekten otuzu açık avlulu, on üçü

Yekta Demiralp

kapalı avluludur. Anadolu Selçukluları döneminden günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli örneklerden olan *Tokat Yağıbasan Medresesi* (1151–52) ve *Niksar Yağıbasan Medresesi* (1157–58) avlularının birer kubbe ile kapatılmış olması ilginçtir. Zira ilk örnekleri Anadolu dışında ortaya çıkan ve plan şemaları Osmanlı öncesi Anadolu medreseleri ile benzer olan bu medreselerin hemen hemen tamamında avlunun üzerinin kapatılmadığı görülmektedir. Şam Atabeklerinin Bosra Valisi *Gümüştekin*'in 1136 tarihinde yaptırdığı *Gümüştekin Medresesi*, Anadolu dışında inşa edilmiş kapalı avlulu bir medrese olması açısından önemlidir⁴. Osmanlı öncesi dönemde Anadolu'da inşa edilmiş on üç kapalı avlulu medreseden sekiz örnekte avlunun üzeri bir kubbe ile örtülmüştür⁵. Diğer örneklerde ise avlunun birden fazla örtü elemanı ile kapatıldığı görülmektedir (Şek. 1). Bu örneklerde avlunun orta bölümü, dört destekle taşınan kubbe ya da aynalı manastır tonozuyla; çevresi ise, tonozlarla örtülmüştür.

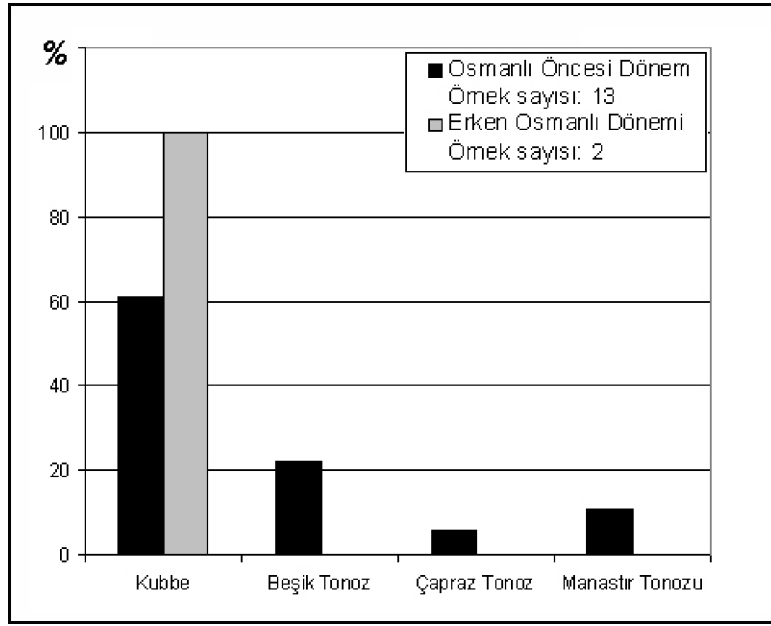
Atabey Ertokuş Medresesi (1224) ve *Konya Ali Gav Medresesi*'nde (13.yy ilk çeyreği) avlunun ortası bir kubbeye; kubbeli bölümün çevresindeki alan ise beşik tonozlarla örtülmüştür. Ali Gav Medresesi'nde, avlu köşelerinde kalan bölümlerde çapraz tonoz vardır⁶. *Erzurum Yakutiye Medresesi* 'nde (1310–11) dikdörtgen şekilli avlunun ortası, "T" şekilli dört desteğe oturan aynalı manastır tonozuyla; çevresi ise beşik tonozlarla örtülüdür. Aynalı manastır tonozunun iç yüzeyi mukarnaslarla süslenmiştir. *Erzurum Ahmediye Medresesi* avlusunun ortasında aynalı manastır tonozu, iki yanda kalan dikdörtgen alanlarda ise, beşik tonoz benzeri genişçe birer kemer vardır. *Sincanlı Boyalıköy Medresesi*'nde dikdörtgen şekilli avlunun güneydeki yarısı, yan duvarlara bitleştirilmiş dört sütunla taşınan bir kubbeye, kuzeyde kalan yarısı beşik tonozla örtülmüştür.

Osmanlı öncesine tarihlenen kapalı avlulu medreselerde, avluyu örten kubbenin tepesinde, ışık ve havalandırma amacıyla daire şekilli bir açıklığın bırakılması ortak bir özellik olarak görülmektedir. Bu açıklık, avlularının orta bölümü aynalı manastır tonozu ile örtülü Yakutiye Medresesi ile Ahmediye Medresesi'nde kare şekilli bir açıklık şeklindedir. Açık avlulu medreselerde olduğu gibi, kapalı avlulu medreselerde de avlunun ortasında bir havuz bulunmaktadır.

Osmanlı mimarisinde, diğer yapı türlerinde olduğu gibi, medrese mimarisinde de yenilikler göze çarpmaktadır. İlk örneklerden itibaren, Anadolu Selçuklu döneminin klasik medrese planına sadık kalınmamış, ihtiyaca ya da arazi şartlarına göre planda değişikliğe gidilmekten kaçınılmamıştır. Osmanlı öncesi medreselerde dışarıya tamamen kapalı olan ve yalnızca tek bir girişle dışarıya açılan medreseler, Erken Osmanlı dönemiyle birlikte bu özelliklerini yitirmişlerdir. Öyle ki, bu dönemde inşa edilmiş *İzmit Süleyman Paşa Medresesi*, *Bursa Ahmed Paşa Medresesi*, *İnegöl İshak Paşa Medresesi*, *Amasya II. Bayezid Medresesi* ve *Amasya Ayas Ağa Medresesi*'nde avlunun bir kenarına duvar dahi inşa edilmemiş, avlu tamamen dışarıya açılmıştır. Avluların bu özelliği kazanmasında, medreselerin bir külliye içinde yer alışı önemli rol oynamış olmalıdır. Erken Osmanlı döneminde kapalı avlulu medreselerin azlığı da dikkat çekicidir. Nitekim incelediğimiz otuz altı örnekten otuz üçü açık avluludur. Kapalı avlulu örneklerden *Bursa Lala Şahin Paşa*

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle.....

Medresesi'nde avlu bir kubbe ile örtülmüştür. Günümüzde açık avlulu olan *Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi*'nde avlunun bir kubbe ile örtülecek şekilde planlandığı, köşelerde yer alan büyük tromplardan anlaşılmaktadır. *Bursa Hüdavendigâr Medresesi*'nde ise gerçek anlamda bir avlu yoktur. Hüdavendigâr Camisi'nin üst katında yer alan medresenin avlu olması gereken bölümünde tabhaneli caminin mescidini örten beşik tonoz ile avlusunu örten kubbe yükselmektedir.

Sek. 1- Avlu örtülerinin oransal dağılımı.

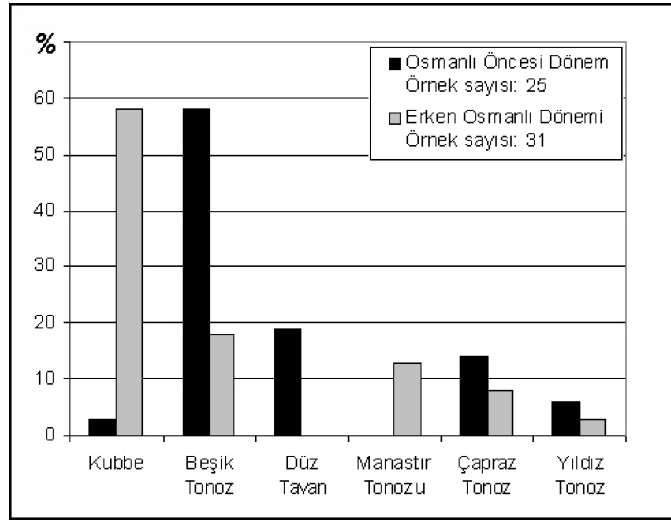
Revak

Özellikle olumsuz hava koşullarında, mekânlar arası dolaşımı kolaylaştıran revaklar, Anadolu'daki açık avlulu medreselerin hemen hemen tümünde mevcuttur⁷. Revaklar, avlunun iki, üç ya da dört kenarına inşa edilmiştir⁸. Ana eyvanın anıtsallığını gölgelemek için avlunun, ana eyvanın bulunduğu kenarına revak inşasından genellikle kaçınılmıştır. Sütun ya da payelerle taşınan revakların, Osmanlı öncesi dönemde, beşik tonoz başta olmak üzere, tonoz çeşitleriyle örtülü olduğu görülmektedir (Şek. 2). Nitekim revakları günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş yirmi iki medreseden on üç örnekte revaklar, tümüyle beşik tonozla örtülüdür⁹. *Erzurum Çifte Minareli Medrese*, *Kayseri Huand Hatun Medresesi* ve *Kayseri Hatuniye Medresesi*'nde ana eyvan önündekiler dışında tüm revaklar beşik tonozludur. Ana eyvan önündeki revaklar, genişlikleri ve yükseklikleri nedeniyle muhtemelen ahşap düz tavanla örtülmüştür. *Kayseri Seraceddin Medresesi*'nde

Yekta Demiralp

ana eyvanın önündeki revak birimi, *Diyarbakır Zinciriye Medresesi*'nde ise, giriş eyvanı önündeki revak birimi çapraz tonozlu, diğerleri beşik tonozludur. Revakları beşik tonozla örtülü örneklerde farklı iki uygulama dikkati çekmektedir. Beşik tonozlar bazı örneklerde avluya paralel; bazı örneklerde ise avluya dik uzanacak şekilde inşa edilmişlerdir¹⁰. *Aksaray Zinciriye Medresesi*'nin revaklarında beşik tonoz, çapraz tonoz ve kubbe gibi farklı örtü elemanlarının kullanıldığı görülür. *Mardin Sultan İsa* ve *Sultan Kasım Medreseleri*'nin revakları da beşik tonoz, çapraz tonoz ve yıldız tonoz gibi farklı tonozlarla kapatılmıştır. Osmanlı öncesi döneme tarihlenen dört örnekte ise, revaklar düz tavan ile örtülmüştür. Bu örneklerden *Sivas Gök Medrese*, *Sivas Buruciye Medresesi* ve *Korkuteli Emir Sinaneddin Medresesi*'nde taş, *Tokat Gök Medrese*'de ise ahşap malzeme kullanılmıştır¹¹.

Medrese hücrelerinin önüne revak yapımı Erken Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Ancak, örtü elemanı olarak Erken Osmanlı medreselerinde çok farklı bir tabloyla karşılaşmaktadır. Osmanlı öncesi dönem Anadolu medreselerinin revaklarında hemen hemen değişmez örtü elemanı olan beşik tonoz, bu dönemde ikinci planda kalmış, kubbe ön plana çıkmıştır (Şek. 2). İncelediğimiz otuz altı örnekte otuz birinde revak vardır¹². Bunlardan on dokuzunda örtü elemanı olarak kubbe¹³; altısında beşik tonoz kullanılmıştır¹⁴. Diğer örneklerin revakları ise manastır tonozu¹⁵ ve çapraz tonozla¹⁶ örtülmüştür. Revakları beşik tonozlarla örtülü örneklerin tümünde, tonozların avluya paralel uzandıkları dikkati çekmektedir. *Manisa Sinan Bey Medresesi* revaklarını haç tonozlar örtmektedir. Pandantiflerin devam ederek üstte birleşmesiyle oluşan bu örtü şekli, daha çok 14 ve 15. yüzyıla tarihlenen Batı Anadolu yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Şek. 2- Revak örtülerinin oransal dağılımı.

Eyvan

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerini, Anadolu dışındaki ilk medrese örneklerinden ayıran özelliklerden biri de eyvan sayısındaki farklılıktır. Anadolu dışındaki ilk medrese örneklerinde dört olan eyvan sayısı Anadolu'daki örneklerde 1–4 arasında değişebilmektedir. Medrese girişinin karşısında yer alan ve dersane eyvanı adı da verilen ana eyvan hemen tüm medreselerde karşımıza çıkmaktadır. Giriş eyvanı ve yan eyvanlar ise her medresede yoktur.

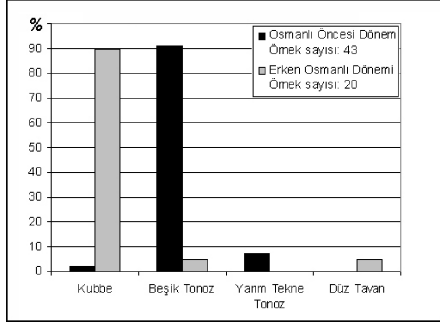
Havanın uygun olduğu günlerde derslerin yapıldığını düşündüğümüz ana eyvan medresenin en geniş ve en anıtsal mekânlarından birisidir. Medrese girişinin hemen karşısında yer alışı ve çoğu örnekte süslemelerin burada yoğunlaşması ana eyvanın anıtsallığını ve önemini güçlendirmektedir. Ana eyvanın medresedeki konumu ve anıtsallığı, bazı medreselerde bu mekânların mescid olarak da kullanılmasında etken olmuştur¹⁷. Bu dönemdeki medreselerin ana eyvanında örtü elemanı olarak çoğunlukla beşik tonoz tercih edilmiştir (Şek. 3, 6). Nitekim incelediğimiz kırk üç örnekten otuz sekiz örnekte ana eyvan beşik tonozla örtülmüştür¹⁸. *Kayseri Huand Hatun Medresesi*, *Sivas Buruciye Medresesi* ve *Kayseri Hatuniye Medresesi*'nde yarım tekne tonozla, Beçin Ahmed Gazi Medresesi'nde ise, kubbe ile örtülmüştür.

Medrese girişinin hemen arkasında yer alan giriş eyvanı genellikle medresede bulunan eyvanların en küçüğüdür. Örneklerin otuz üçünde giriş eyvanı mevcuttur. Bunlardan yirmi yedisi beşik tonozla örtülmüştür¹⁹ (Şek. 4, 6). Geriye kalan örneklerden *Sivas Buruciye Medresesi* ve *Kütahya Vacidiye Medresesi*'nde kubbe, *Konya Sırçalı Medrese*'de Bursa kemeri kesitli beşik tonoz, *Sivas Gök Medrese*'de yıldız tonoz, *Diyarbakır Zinciriye Medresesi*'nde de çapraz tonoz, giriş eyvanlarında örtü elemanı olarak kullanılmıştır.

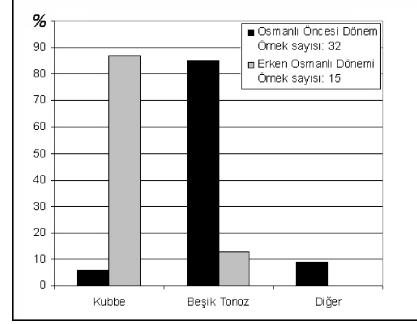
Yan eyvana sahip örneklerin sayısı, giriş ve ana eyvanı bulunan örneklerle oranla daha azdır. Nitekim otuz dokuz örnekten yalnızca on yedi örnekte yan eyvan vardır. Bu örneklerin on altısında yan eyvanlar beşik tonozludur²⁰ (Şek. 5, 6). *Erzurum Çifte Minareli Medrese*'de ise, doğudaki yan eyvan yıldız tonozla, batıdaki yan eyvan çapraz tonozla örtülmüştür.

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde kışlık dersane, avlu ve öğrenci hücreleriyle birlikte mutlaka bulunması gereken mekânlardan biri olan eyvan, Erken Osmanlı döneminde bu özelliğini yitirmeye başlamıştır. Nitekim incelediğimiz otuz altı örnekten on dördünde hiç eyvan yoktur. Dersane eyvanı adını da verdiğimiz ana eyvan yirmi örnekte vardır. Osmanlı öncesi medreselerde ana eyvan genellikle beşik tonozla örtülmüşken, Erken Osmanlı medreselerinde daha çok kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir²¹ (Şek. 3). *Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi*'nin ana eyvanı beşik tonozla; *Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi*'nin ana eyvanı ise, ahşap düz tavanla örtülmüştür. Hacı Halil Paşa Medresesi'nde ana eyvan ve diğer mekânlar kubbe ile örtülecek şekilde planlanmış, ancak herhangi bir nedenle kubbe inşaatları tamamlanamamıştır.

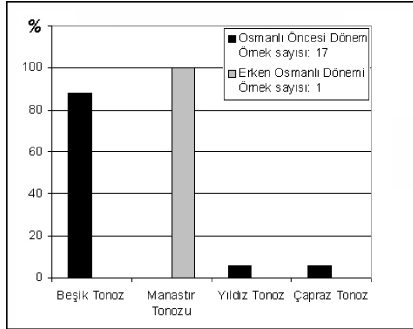
Yekta Demiralp

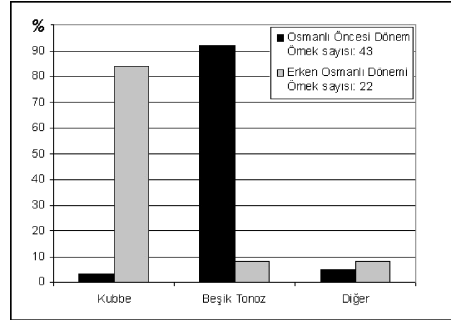
Şek. 3- Ana eyvan örtülerinin oransal dağılımı

Şek.4- Giriş eyvanı örtülerinin oransal dağılımı

Şek. 5- Yan eyvan örtülerinin oransal dağılımı. Şek. 6- Eyvan örtülerinin oransal dağılımı.

Erken dönem Osmanlı medreselerinin on beşinde giriş eyvanı vardır. Bu örneklerden on üçünde giriş eyvanı kubbe ile örtülmüştür²² (Şek.4). *Amasya Kapıağası Medresesi* ve *Tire Yavukluoğlu Medresesi*'nde giriş eyvanı beşik tonozla örtülüdür. *Bursa Yıldırım Medresesi*, *Bursa Muradiye Medresesi*, *Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi* ve *Seferihisar Hereke Köyü Medresesi*'nin avlu girişlerinde birer eyvan mevcuttur. Ancak, bu eyvanlar avluya açılan birer giriş eyvanından çok, taçkapağıya ait birer unsur görünümündedir.

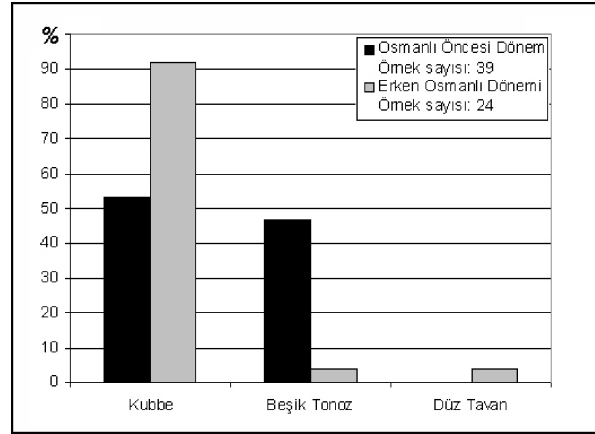
Osmanlı medrese mimarisinde yan eyvan yapımı hemen hemen ortadan kalkmış gibidir. Zira değerlendirmeye aldığımız otuz altı örnekten yalnızca *Bursa Yeşil Medrese*'de yan eyvan vardır. Bu örnekteki iki yan eyvan da birer aynalı manastır tonozu ile örtülüdür.

Kışık Dershane

Anadolu dışındaki ilk örneklerde pek karşımıza çıkmayan kışık dershane mekânı, medrese yapılarına Anadolu Selçukluları döneminde eklenmiştir. Ana eyvanın iki yanına yerleştirilen bu iki mekân, genellikle medresenin en büyük mekânlarıdır. Dershaneler, girişlerinin büyüklükleri ve süslemeleriyle medresedeki diğer mekânlardan ayrıl-

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle.....

maktadır. Ana eyvanın iki yanına yerleştirilmiş mekânlardan birisinin türbe ya da mescid olarak da kullanıldığı örneklerle karşılaşılmaktadır. Bu mekânlarda örtü elemanı olarak çoğunlukla beşik tonoz ve kubbenin tercih edildiği dikkati çeker (Şek. 7). Kışlık dershanesi mevcut otuz dokuz örnekten on yedisinde bu mekânlar kubbeyle, on yedisinde beşik tonozla örtülmüştür²³. *Kayseri Sahibiye Medresesi*, *Sinop Alaaddin Medresesi* ve *Tokat Gök Medrese*'de dersanelerden biri kubbeyle, diğeri beşik tonozla; *Korkuteli Emir Sina-neddin Medresesi*'nde ise, ahşap düz tavanla örtülüdür. *Kayseri Huand Hatun Medrese-si*'nde kuzeydeki dershanenin farklı üç örtü elemanı; güneydekinin ise, farklı iki örtü elemanı ile örtüldüğü görülmektedir²⁴.

Sek. 7- Dershane örtülerinin oransal dağılımı.

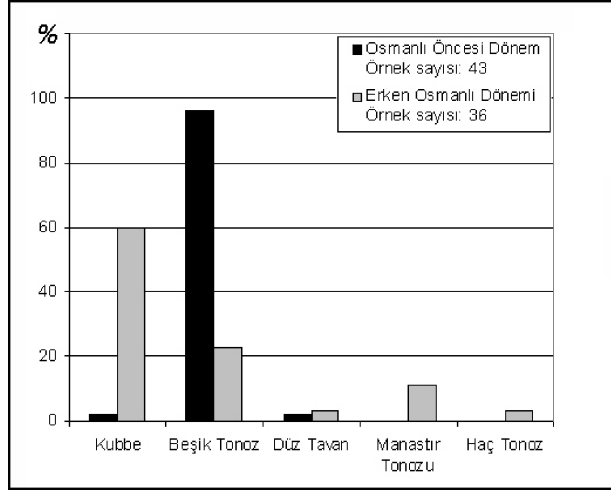
Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinin hemen hemen tamamında yer alan kışlık dersane mekânı, Osmanlı dönemi medreselerinin tamamında yoktur. Erken Osmanlı dönemine tarihlenen otuz altı örnekten on ikisinde bu mekân mevcut değildir. Bu örneklerden yedisinde, ders yapılabilecek büyüklükteki tek mekân ana eyvandır²⁵. Bu medreselerde ana eyvan kemerinin kış aylarında geçici olarak kapatıldığı ya da derslerin, kışlık dershanesi veya eyvanı bulunmayan medreselerde olduğu gibi, yer aldıkları külliye içindeki camide yapıldığı aklı gelmektedir.

Osmanlı öncesi dönemde kışlık dersaneler beşik tonoz ve kubbe ile örtülmüşken, Erken dönem Osmanlı medreselerinde kubbenin ön plana çıktığı gözlenmektedir (Şek.7). Kışlık dershanesi mevcut olan yirmi dört örnekten yirmi ikisinde bu mekânlar kubbeyle²⁶; *Amasya Ayas Ağa Medresesi*'nde beşik tonozla, *Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi*'nde de düz ahşap tavanla örtülmüştür. Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi'nde, dershanenin kubbe ile örtülecek şekilde planlandığı, ancak inşaatın bugünkü şekilde tamamlanabildiği düşünülmektedir.

Öğrenci ve Görevli Hücreleri

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde öğrenci hücreleri medresenin iki yan

Yekta Demiralp

Şek. 8- Öğrenci ve görevli hücrelerinde örtünün oransal dağılımı.

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde öğrenci ve görevli hücrelerinin ortak özelliklerinden biri de örtü sisteminde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim öğrenci ve görevli hücreleri günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş kırk üç örnekten kırk ikisinde hücrelerin üzeri beşik tonozlarla²⁷, yalnızca *Karaman Hatuniye Medresesi*'nde kubbelerle örtülmüştür²⁸ (Şek. 8). Beşik tonoz örtülerde farklı iki uygulama görülür. Birincisinde tonozlar avluya dik uzanırken, ikinci uygulamada avluya paraleldir²⁹. Ancak, avluya dik uzanan beşik tonozla örtülü hücrelere sahip medreseler çoğunluğu oluşturmaktadır. Hücreleri avluya paralel beşik tonozla örtülü örneklerin daha çok kapalı avlulu medreselerde karşımıza çıkması dikkat çekicidir.

Erken Osmanlı döneminde, medreseyi oluşturan mekânlar içerisinde en çok geniş öğrenci hücrelerinde gerçekleşmiştir. Osmanlı öncesi dönemde inşa edilmiş medreselerin karanlık öğrenci hücrelerinin yerini, bu dönemde, dış duvarları üzerine yeterince pencere açılmış aydınlık öğrenci hücreleri almıştır. Her hücreye bir ocak ve bol sayıda niş inşası da bu dönemde gerçekleşmiştir. Asıl önemli değişikliklerden biri de örtü sisteminde görülmektedir. Osmanlı öncesi dönemde inşa edilmiş medreselerin öğrenci hücrelerini örten beşik tonozla karşın, bu dönemde kubbenin ön plana çıktığı gözlenmektedir (Şek.8). Bu dönemde öğrenci hücreleri yirmi iki örnekte kubbeye³⁰, dokuz örnekte beşik tonozla³¹, üç örnekte aynalı manastır tonozuyla³², birer örnekte de ahşap düz tavan ve haç tonozla örtülmüştür³³.

Mescid

Anadolu medreselerinden bazılarında özel bir mescid mekânı da bulunmaktadır. Bazı medreselerde eyvan, kışık dersane gibi mekânlara, bir mihrap inşa edilerek bu me-

kanadına yerleştirilmiştir. Giriş kanadındaki hücreler de daha çok medrese görevlilerine ayrılmış olmalıdır. Bu dönemdeki medreselerin önemli bir bölümünde öğrenci hücrelerinin ya hiç penceresi yoktur ya da pencereleri mazgal şeklindedir. Büyük boyutlu pencereler ya iki katlı medreselerin ikinci katında ya da dış avluya sahip medreselerin dış avluya bakan hücrelerinde vardır. Örneklerin önemli bir bölümünde öğrenci hücrelerine ocak da inşa edilmemiştir.

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle....

kânlara ikinci bir işlev verilebildiği gibi, medresenin ilk inşa edildiği sıralarda sadece mescid için özel bir mekânın planlandığı da görülmektedir³⁴.

Mescid olarak planlanmış ayrı bir mekânı bulunan medreseleri dikkate aldığımızda, kırk üç örnekten yedisinde mescid yer almaktadır. *Sivas Gök Medrese*, *Sivas Buruciye Medresesi* ve *Erzurum Çifte Minareli Medrese*'de giriş eyvanının iki yanındaki mekânlardan biri mescid olarak planlanmıştır. *Akşehir Taş Medrese* ve *Konya İnce Minareli Medrese*'de, medresedeki mekânlardan birisinin mescide ayrılmadığı, bu mekânın dışarıya, ancak medreseye bitişik olarak inşa edildiğini görüyoruz. Önlerinde son cemaat yeri de bulunan bu iki örnekle birlikte diğer örneklerin ortak özelliği ise, üstlerinin birer kubbe ile örtülü olmasıdır. *Mardin Sultan İsa* ve *Sultan Kasım Medreseleri*'nde de, taçkapıdan girdikten sonra yer alan "L" şekilli bir koridorla ulaşılan mescidler, enine dikdörtgen şekilli bir plana sahiptir. Üstleri, ortada kubbe, iki yanda birer beşik tonozla örtülüdür.

Erken Osmanlı döneminde, medreselere özel bir mescid mekânı inşa etmek yerine, dersane veya ana eyvan gibi mevcut bir mekânın bir mihrap ilavesiyle, aynı zamanda mescid olarak da kullanıldığı görülmektedir. Kaldı ki, bu dönemde medreselerin bir külliye içerisinde yer alması, medreselerdeki ibadet yeri sorununu da ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte, Erken Osmanlı dönemine tarihlenen örneklerin yirmi birinde kışlık dershanenin ya da dersane eyvanının aynı zamanda mescid olarak da kullanıldığı gözlenmektedir³⁵. Yalnızca Edirne Peykler Medresesi'nde kışlık dershanenin ve dersane eyvanının yanı sıra, güneydoğu köşesine kubbe ile örtülü bir mescid inşa edilmiştir.

Türbe

Osmanlı öncesi dönemde medrese inşa ettiren devlet büyüklerinin ve zenginlerin, medrese içinde ya da bitişiğinde bir türbe inşa ettirmesi adeta gelenek haline gelmiştir. Nitekim bu döneme tarihlenen kırk üç örnekten yirmi beşinde türbe bulunmaktadır³⁶. Bu örneklerden on dokuzunda türbe, medrese inşaatı sırasında planlanmış, diğerlerinde ise inşaat bitiminden sonraki bir tarihte, eyvan ya da kışlık dersanelerden biri türbeye dönüştürülmüştür. İlk inşa edildiği yıllarda türbe mekânına sahip örnekleri dikkate aldığımızda örtü elemanı olarak kubbenin tercih edildiği dikkati çekmektedir³⁷. Hatta Tokat Gök Medrese'de türbe olarak planlanan ana eyvanın kuzeyindeki kışlık dersane mekânı dikdörtgen planlı olmasına rağmen, bu mekânın üzerini kubbeyle örtülebilmek için iki yana genişçe birer kemer atılarak ortada kubbeyle örtülecek kare bir alan oluşturulduğu gözlenmektedir. Benzer uygulamalar *Manisa Ulu Cami Medresesi* ve *Mardin Sultan Kasım Medresesi*'ndeki türbelerde de karşımıza çıkmaktadır. Medrese içinde bir mekânı işgal eden ya da medreseye bitişik inşa edilmiş bu türbelerin ortak özelliği, girişlerinin daima medreseden sağlanmasıdır.

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinin önemli bir bölümünde karşılaştığımız türbe, Osmanlı medreselerinde yer almaz. Erken Osmanlı dönemine tarihlenen örneklerin hiçbirinde bu mekâna rastlanmamaktadır. Osmanlı medrese mimarisinin daha sonraki dö-

Yekta Demiralp

nemlerine tarihlenen üç medresede türbe mekânı vardır. 17. yüzyılın başında inşa edilmiş *İstanbul Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi*'ndeki türbe, bir kubbe ile örtülü dershanenin bitişiğine inşa edilmiştir³⁸. Eş büyüklükteki iki mekân arasındaki duvar üzerine pencereler açılmıştır. Bu yapıdaki, üzeri bir kubbe ile örtülmüş türbenin konumu, Osmanlı öncesi Anadolu medreselerindeki ana eyvanın iki yanındaki kışlık dersanelerde yer alan türbelerin konumuyla benzerdir. *İstanbul Gazanfer Ağa Medresesi*'nin (16. yüzyılın sonları) onikigen planlı türbesi giriş cephesine³⁹; *İstanbul Kuyucu Murad Paşa Medresesi*'nin (1607-9) kare planlı türbesi ise, dershanenin gerisine bitleştirilmiştir⁴⁰. Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde türbenin yeri ister medrese bünyesi içinde, isterse medrese dışında, medreseye bitişik olsun, sonuçta girişleri daima medrese içinden sağlanırken, Osmanlı dönemine tarihlenen bu üç yapıdaki türbenin revaklı girişleri dışarıya açılmaktadır.

Kütüphane

Anadolu medreselerinden bazılarının vakfiyelerinden, medreselerde “*hafız-ı kütüb*” ünvanına sahip bir kişinin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bu zat medresedeki kitaplardan sorumludur. Medresedeki kitaplar çoğunlukla, dershanedeki sandıklar içerisinde korunmuş olmalıdır. Ancak bazı medreselerde, ayakaltı olmayan, korunaklı, küçük bir mekânın bulunması, bu mekânın kütüphane olabileceğini düşündürmektedir.

Sivas Buruciye Medresesi'nde kışlık dersanelerin, ortadaki ana eyvana bitişik kenarlarına yerleştirilmiş küçük mekânlar kütüphane için uygun özelliklere sahiptir. Ana eyvan duvarına yaslanmış merdivenlerle çıkılan bu mekânların üstleri beşik tonozla örtülüdür⁴¹. *Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi*'nde kütüphane olduğunu düşündüğüm mekân, ana eyvanın batısındaki dershanenin kuzeyindedir. Beşik tonoz ile örtülü bu mekânın girişi dershaneye açılmaktadır⁴². *Eğridir Taş Medrese*'deki kütüphane ise, ana eyvanın doğusunda yer almaktadır⁴³. Bu kesimde olması gereken kışlık dersane, kuzey-güney yönünde uzanan bir duvarla ortadan ikiye bölünmüş, kütüphane olduğunu düşündüğüm, surlara bitişik mekân yarım beşik tonozla, ana eyvana bitişik mekân ise, beşik tonozla örtülmüştür.

Erken Osmanlı dönemi medreselerinden bazılarında da kütüphane özellikleri taşıyan mekânlara rastlanmaktadır. *İznik Süleyman Paşa Medresesi*'ndeki kütüphane, dersane çıkıntısının güneyinde yer almaktadır⁴⁴. Yapıya sonradan eklenmiş bu mekânın üzeri yarım beşik tonozla örtülmüştür⁴⁵. *Bursa Hüdavendigâr Medresesi*'ndeki kütüphane, alt kattaki caminin mihrabının üstünde yer alacak şekilde inşa edilmiştir. Bir kubbe ile örtülü bu küçük mekâna, medresenin doğu ve batı revaklarının ucundan girilen birer dehlizle ulaşılmaktadır⁴⁶. *Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi*'nin kütüphanesi, medrese girişinin batısındaki hücrenin üst katındadır. Alt kattaki hücrenin kalın doğu duvarı içine inşa edilmiş merdivenlerle çıkılan kütüphane aynalı manastır tonozu ile örtülmüştür. *Edirne II. Bayezid Medresesi*'ndeki kütüphanenin yeri ilginçtir. Dershanenin doğu duvarı altta oldukça kalın tutulmuş; üst kesimi ise, diğer duvarların kalınlığında inşa edilmiş, bunun sonucunda da dershanenin doğu duvarının üst kesiminde, yaklaşık 1 m. eninde, mahfil benzeri bir mekân oluşmuştur. Üzeri enli bir kemerle örtülmüş bu mekâna, dershanenin doğu duva-

rının içine yerleştirilmiş bir merdivenle ulaşılmaktadır⁴⁷.

Helâ

Anadolu medreselerinde, görevlilerin ve öğrencilerin helâ ve temizlik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir mekânın bulunması gerektiği akla gelebilir. Ancak, yaptığımız araştırmada, Osmanlı öncesine tarihlenen örneklerden yalnızca dördünde bu mekânın varlığını tespit edebildik. *Sivas Gök Medrese*, *Diyarbakır Zinciriye Medresesi* ve *Sinop Alaaddin Medresesi*'ndeki bu mekânlar giriş kanadındadır ve üstleri birer beşik tonozla örtülüdür⁴⁸. Erken Osmanlı dönemine tarihlenen medreselerin ise on ikisinde helâ vardır. *Bursa Yıldırım Medresesi*, *Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi* ve *Bursa Yeşil Medrese*'deki helâlâ giriş kanadındadır ve üstleri beşik tonoz ile örtülmüştür⁴⁹. *İstanbul Fatih Medreseleri*'nin helâlâları, dershanenin bitişiğinde yer alan küçük avlunun bir kenarına sıralanmış dörder hücreden oluşmaktadır⁵⁰. Her hücrenin üstü bir beşik tonozla örtülmüştür. *Amasya Ayas Ağa Medresesi*'nin helâsı medresenin kuzeybatı köşesinden dışa taşıntı yapmaktadır⁵¹. Bu örnekte de örtü olarak beşik tonoz kullanılmıştır.

Osmanlı öncesi dönemde Anadolu'da inşa edilmiş medreselerin plan şemaları ile mimari ve süsleme özelliklerinin belli kurallara dayandığı inkâr edilemez. Avlunun mekânlarla kuşatılarak dışa kapalı hale getirilmesi, hemen her medresede eyvan ve kışlık derthane bulunması ortak özelliklerden bazılarıdır. Mekânların örtülmesinde de beşik tonoz başta olmak üzere tonoz çeşitlerinin ön plana çıktığı görülür. Kubbe, türbe ve mescid gibi özel bir yere sahip dini mekânların ve dershanelerin örtülmesinde tercih edilmiştir. Erken Osmanlı dönemi, diğer yapı türlerinde olduğu gibi, medrese mimarisinde de yeni plan şemalarının denendiği bir dönemdir. Özellikle külliye mimarisinin gelişmesi, medreselerin plan şemalarındaki değişimlerde etken olmuştur. Avlunun dışa kapalı olması kuralı ortadan kalkmış, eyvan, türbe ve özel mescid mekânı yerine, bir medrese için çok daha gerekli olan görevli ve öğrenci hücreleri inşa edilmiştir. Plan şemalarındaki bu değişim, mekânların örtü sisteminde de devam etmiştir. Bu dönemde kubbe ile örtülü mekânlar artmış; tonoz örtüde ise, beşik tonozun yanında manastır tonozunun da sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

Özet

Medreseler, İslam ülkelerinin yüksek eğitim kurumlarıdır. Medrese adıyla anılan ilk yapılar 10. yüzyılda Horasan ve Maverâünnehir Bölgesi'nde görülür. Kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu yapıların, ortada yer alan bir avlunun dört kenarının ortasındaki birer eyvan ve bu eyvanlar arasındaki hücrelerden oluştuğu bilinmektedir. Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilmiş medreselerde, Anadolu dışında ortaya çıkan ilk medreselerin plan şemaları esas alınmış, ancak Anadolu'nun iklim şartları nedeniyle medreselere kışlık derthane eklenmiştir. Bu dönemdeki bir başka değişiklik, medreselerdeki eyvan sayısının 1-4 arasında inşa edilmesidir. Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde avlu, eyvan, kışlık derthane ile öğrenci ve görevli hücreleri mutlaka bulunması gereken mekânlardır. Bunların yanında bazı medreselerde mescid, türbe, kütüphane ve helâ gibi mekânların da

Yekta Demiralp

bulunduğu görülmektedir. Osmanlı öncesi Anadolu medreseleri ile Erken dönem Osmanlı medreselerindeki mekânların örtü elemanlarını değerlendirdiğimiz ve iki dönem arasında karşılaştırma yaptığımız bu çalışmada, günümüze sağlam ulaşabilmiş toplam yetmiş yedi medrese değerlendirmeye alınmıştır.

Osmanlı öncesi dönemde Anadolu’da inşa edilmiş medreselerin plan şemaları ile mimari ve süsleme özelliklerinin belli kurallara dayandığı inkâr edilemez. Avlunun mekânlarla kuşatılarak dışa kapalı hale getirilmesi, hemen her medresede eyvan ve kışlık dersane bulunması bu dönemin ortak özelliklerinden bazılarıdır. Mekânların örtülmesinde de beşik tonoz başta olmak üzere tonoz çeşitlerinin ön plana çıktığı görülür. Kubbe, türbe ve mescid gibi özel bir yere sahip dini mekânların ve dersanelerin örtülmesinde tercih edilmiştir. Erken Osmanlı dönemi, diğer yapı türlerinde olduğu gibi, medrese mimarisinde de yeni plan şemalarının denendiği bir dönemdir. Özellikle külliye mimarisinin gelişmesi, medreselerin plan şemalarındaki değişimlerde etken olmuştur. Avlunun dışa kapalı olması kuralı ortadan kalkmış, eyvan, türbe ve özel mescid mekânı yerine, bir medrese için çok daha gerekli olan görevli ve öğrenci hücreleri inşa edilmiştir. Plan şemalarındaki bu değişim, mekânların örtü sisteminde de devam etmiştir. Bu dönemde kubbe ile örtülü mekânlar artmış; tonoz örtüde ise, beşik tonozun yanında manastır tonozunun da sıkça kullanıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Mimari, Osmanlı Öncesi Medreseler, Erken Osmanlı Medreseleri, Eğitim, Örtü.*

Abstract:

Madrasas are institutions for higher education in Islamic countries. First institutions called *madrasas* were seen in Khorasan and Maveraünnehir region in the 10th century. It is known that these buildings that were unearthed with excavations were consisted of a courtyard which was surrounded on four sides with where an *iwān* in the middle of each side with chambers between them situated. In the *madrasas* built in Anatolia in the times of Anatolian Seljuks the plan of those first *madrasas* were followed but winter classroom was also added due to climate. Another alteration was the change of number of the *iwāns* from one to four. In the pre-Ottoman period courtyard, *iwān*, winter classroom and chambers for students and staff were indispensable. In addition to those sections, in some *madrasas* some other buildings such as *masjid*, *turba*, library and toilette were also present. In this study in which we evaluate the superstructure of the *madrasas* from pre-Ottoman and Early Ottoman period, 72 *madrasas* that are still standing today were taken into consideration.

It can not be denied that layouts, architectural and decoration features of pre-Ottoman *madrasas* were based on certain rules. Being closed to outer world by being surrounded by different units and existence of *iwān* and winter classroom were common features of those *madrasas*. It is observed that different types of vaults (mainly barrel vaults) were main means of superstructure. Dome was preferred for special religious units

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle.....

such as *turbas* and *masjids*. In the pre-Ottoman period new approaches were applied in *madrassa* architecture as it was done for other different type of buildings. The *madrassas* were no longer closed to outer world and instead of *masjids* and *turbas*, chambers for students and staff which were more needed were built. The change continued with the superstructure systems. In this period more units were covered with domes and paneled vaults was often used as well as barrel vault.

Key Words: Architecture, Pre-Ottoman Madrasas, Early Ottoman Madrasas, Education, Superstructure.

NOTLAR

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

¹ Bk. A. Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Ankara, 1969, s.5

² *Ay. es.*, s.6-8.

³ *Osmanlı öncesi Anadolu medreseleri*: Tokat Nizameddin Yağbasan (Çukur) Medresesi (1151-52), Niksar Nizameddin Yağbasan Medresesi (1157), Diyarbakır Zinciriye Medresesi (12.yüzyılın sonu-13.yüzyılın başı), Sincanlı Boyalıköy Medresesi (13.yüzyılın başı), Kayseri Gıyasiye Medresesi (1205-6), Atabey Ertokuş Medresesi (1224), Konya Ali Gav Medresesi (13. yüzyılın ilk çeyreği), Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi (1220-36), Kayseri Huand Hatun Medresesi (1237-38), Kayseri Seraceddin Medresesi (1238-39), Kayseri Avcunlu Medrese (13.yüzyılın ilk yarısı), Antalya İmaret Medresesi (13.yüzyılın ilk yarısı), Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi (13.yüzyılın ilk yarısı), Konya Sırçalı Medrese (1242-43), Kayseri Hacı Kılıç Medresesi (1249-50), Akşehir Taş Medrese (1250), Konya Karatay Medresesi (1251), Sinop Alaaddin Medresesi (1262-63), Kayseri Sahibiye Medresesi (1267-68), Konya İnce Minareli Medrese (1260-70), Sivas Gök Medrese (1271), Sivas Buruciye Medresesi (1271-72), Kırşehir Cacabey Medresesi (1272-73), Erzurum Çifte Minareli Medrese (13. yüzyıl sonları), Çay Yusuf bin Yakub Medresesi (1278-79), Tokat Gök Medrese (1275 civarı), Eğridir Taş Medrese (1301-2), Erzurum Yakutiye Medresesi (1310), Erzurum Ahmediye Medresesi (1314), Kütahya Vacidiye Medresesi (1314-15), Korkuteli Emir Sinaneddin Medresesi (1319-20), Ermenek Tol Medrese (1339-40), Aksaray Zinciriye Medresesi (14. yüzyılın ilk yarısı), Alanya Obaköy Medresesi (1373), Beçin Ahmed Gazi Medresesi (1375), Manisa Ulu Cami Medresesi (1378-79), Karaman Hatuniye Medresesi (1381-82), Mardin Sultan İsa Medresesi (1389), Beçin Karapaşa Medresesi (14. yüzyılın sonu- 15. yüzyılın başı), Niğde Ak Medrese (1409-10), Kayseri Hatuniye Medresesi (1431-32), Karaman İbrahim Bey İmaret Medresesi (1432-33) ve Mardin Sultan Kasım Medresesi (15. yüzyıl sonları)

Erken Osmanlı dönemi medreseleri: İznik Süleyman Paşa Medresesi (1330 lu yıllar), Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi (1339), Bursa Murad Hüdavendigâr Medresesi (1385 den önce), Bursa Yıldırım Medresesi (14. yüzyılın sonu), Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi (14. yüzyılın sonu), Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi (1415), Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi (1417), Bursa Yeşil Medrese (1419), Bursa Muradiye Medresesi (1426), Edirne Saatli Medrese (1447), Manisa Sinan Bey Medresesi (15. yüzyılın ortaları), Yolpınar Kasım Bey Medresesi (1463-64), İstanbul Karadeniz Baş Kurşunlu Medresesi (1470-71), İstanbul Karadeniz Ayak Kurşunlu Medresesi (1470-71), İstanbul Karadeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi (1470-71), İstanbul Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi (1470-71), İstanbul Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi (1470-71), İs-

Yekta Demiralp

İstanbul Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi (1470-71), İstanbul Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi (1470-71), İstanbul Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi (1470-71), Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi (1470 civarı), Bursa Ahmed Paşa Medresesi (15. yüzyılın 2. yarısı), Tire Molla Arap Medresesi (15. yüzyılın 2. yarısı), Edirne Peykeler Medresesi (1470-82), İnegöl İshak Paşa Medresesi (1481), İstanbul Davud Paşa Medresesi (1485), Amasya II. Bayezid Medresesi (1486), İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi (1486 civarı), Edirne II. Bayezid Medresesi (1488), Amasya Kapıağası Medresesi (1489), Amasya Ayas Ağa Medresesi (1494-95), Bayındır Hacı Sinan Medresesi (1495 civarı), İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi (1496-97), Tire Yavukluoğlu Medresesi (15. yüzyıl), Hereke Köyü Medresesi (15. yüzyılın sonu-16.yüzyılın başı) ve Bursa Gök-dere Medresesi (15. yüzyılın sonu-16.yüzyılın başı).

⁴ Bilgi için bk. M. Sözen ve diğerleri, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975, s.15.

⁵ Tokat Nizameddin Yağlıbasan (Çukur) Medresesi, Niksar Nizameddin Yağlıbasan Medresesi, Konya Karatay Medresesi, Konya İnce Minareli Medrese, Kırşehir Cacabey Medresesi, Çay Yusuf bin Yakub Medresesi Kütahya Vacidiye Medresesi ve Karaman İbrahim Bey İmaret Medresesi.

⁶ Bk.. M. Sözen, *Anadolu Medreseleri-Selçuklu ve Beylikler Devri*, C.II, İstanbul, 1970,, s.52, Şekil 9.

⁷ Alanya Obaköy Medresesi, Beçin Ahmed Gazi Medresesi ve Manisa İshak Paşa Medresesi'nde revak yoktur. Antalya İmaret Medresesi ve Beçin Karapaşa Medresesi'nin revakları ise günümüzde mevcut değildir.

⁸ *Avlusunun iki kenarı revaklı örnekler*: Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi, Akşehir Taş Medrese, Sivas Gök Medrese, Sivas Buruciye Medresesi, Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi, Sinop Alaaddin Medresesi, Karaman Hatuniye Medresesi ve Korkuteli Emir Sinaneddin Medresesi.

Avlusunun üç kenarı revaklı örnekler: Kayseri Sahibiye Medresesi, Aksaray Zinciriye Medresesi, Kayseri Hacı Kılıç Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Konya Sırçalı Medrese, Eğridir Taş Medrese, Niğde Ak Medrese, Tokat Gök Medrese ve Mardin Sultan Kasım Medresesi.

Avlusunun dört kenarı revaklı örnekler: Kayseri Seraceddin Medresesi, Kayseri Avgunlu Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Diyarbakır Zinciriye Medresesi ve Kayseri Huand Hatun Medresesi.

Mardin Sultan İsa Medresesi, bulunduğu arazinin eğiminden de yararlanılarak iki katlı inşa edilmiştir. Alt katın, bir avlunun iki yanına yerleştirilmiş türbe ve mescide ayrıldığını söylemek mümkündür. Medrese hücreleri, mescidin bulunduğu doğu kanadının ikinci katında, bir avlunun çevresine yerleştirilmiştir. Günümüzde alt ve üst kattaki iki avlunun güney kenarlarında birer sıra revak vardır. M. Sözen, alt kattaki avlunun kuzeyinde iki kat şeklinde inşa edilmiş bir sıra daha revak bulunduğunu öne sürmektedir (M. Sözen, *a.g.e.*, C.I, s.190-191.).

⁹ Revakları yalnızca beşik tonozla örtülü örnekler: Kayseri Gıyasiye Medresesi, Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi, Kayseri Avgunlu Medrese, Antalya İmaret Medresesi, Akşehir Taş Medrese, Kayseri Hacı Kılıç Medresesi, Kayseri Sahibiye Medresesi, Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi, Sinop Alaaddin Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Karaman Hatuniye Medresesi, Eğridir Taş Medrese ve Niğde Ak Medrese.

¹⁰ Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi, Kayseri Seraceddin Medresesi, Diyarbakır Zinciriye Medresesi, Antalya İmaret Medresesi, Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi, Sinop Alaaddin Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Karaman Hatuniye Medresesi

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle.....

ve Niğde Ak Medrese’ de beşik tonozlar avluya paralel; Kayseri Avgunlu Medrese, Akşehir Taş Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Kayseri Huand Hatun Medresesi, Kayseri Hacı Kılıç Medresesi, Kayseri Hatuniye Medresesi ve Eğirdir Taş Medrese’de ise avluya dik uzanmaktadır.

- ¹¹ Revak örtüleri konusunda, restorasyonu sırasında revakları tümüyle yeniden inşa edildiği için değerlendirmeye almadığımız Konya Sırçalı Medrese’de alt kat revakları düz tavan; üst kat revakları ise, avluya paralel beşik tonozla örtülüdür.
- ¹² Kapalı avlulu Bursa Lala Şahin Paşa ve Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi ile açık avlulu Yolpınar Kasım Bey Medresesi’nde revak yoktur. Edirne Saatli Medrese ile Tire Molla Arap Medresesi’nin revakları ise günümüze ulaşmamıştır.
- ¹³ İznik Süleyman Paşa Medresesi, Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi, İstanbul Karadeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, İstanbul Davud Paşa Medresesi, İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi, Edirne II. Bayezid Medresesi, Bayındır Hacı Sinan Medresesi, İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi, Tire Yavukluoğlu Medresesi ve Hereke Köyü Medresesi. Bu örneklerden Bursa Yeşil Medrese’de avlu girişinin önündeki birim yıldız tonozla, yan eyvanların önündeki birer birim çapraz tonozla; Bursa Muradiye Medresesi’nde giriş kanadındaki revaklar aynalı manastır tonozuyla; Edirne II. Bayezid Medresesi’nde avlu girişinin önündeki revak biriminin iki yanındaki birer birim aynalı manastır tonozuyla örtülüdür.
- ¹⁴ Bursa Murad Hüdavendigâr Medresesi, Bursa Yıldırım Medresesi, Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi, Merzifon Çelebi Mehmed Medresesi, Edirne Peykler Medresesi ve Bursa Gökdere Medresesi. Bu örneklerden Bursa Yıldırım Medresesi’nde avlu girişi önündeki revak birimi mukarnaslarla süslü bir kubbeye; Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi’nde ise avlu ve dersane girişi önündeki birer birim kubbe ile örtülüdür.
- ¹⁵ Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Amasya Kapıağası Medresesi ve İnegöl İshak Paşa Medresesi. Ahmed Paşa Medresesi’ndeki tonozlar aynalıdır. Kapıağası Medresesi’nin revakları, son onarımda tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle örtünün orijinal şekli hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yapılan hatalı restorasyon nedeniyle mevcut örtüyü basık kubbe ya da hac tonoz olarak da tanımlamak mümkündür. İnegöl İshak Paşa Medresesi’nde köşelerdeki dört birim aynalı manastır tonozuyla, dersane önündeki bir birim kubbeye; diğer revak birimleri ise, manastır tonozuyla örtülüdür.
- ¹⁶ Bursa Yeşil Medrese, Amasya Ayas Ağa Medresesi ve Amasya II. Bayezid Medresesi. Ayas Ağa Medresesi’ndeki tonozlar aynalıdır.
- ¹⁷ Sincanlı Boyalıköy Medresesi, Atabey Ertokuş Medresesi, Konya Sırçalı Medrese, Kırşehir Cacabey Medresesi, Çay Yusuf bin Yakub Medresesi ve Niğde Ak Medrese ana eyvanı mescid olarak da kullanılan örneklerden bazılarıdır. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Y. Demiralp, “Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Mescid”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu – Prof.Dr. Gönül Öney’e Armağan – Bildiriler*, İzmir, 2002, s.222-223.
- ¹⁸ Ana eyvanı beşik tonozla örtülü örnekler: Tokat Nizameddin Yağbasan (Çukur) Medresesi, Nixsar Nizameddin Yağbasan Medresesi, Diyarbakır Zinciriye Medresesi, Sincanlı Boyalıköy Medresesi, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Atabey Ertokuş Medresesi, Konya Ali Gav Medresesi, Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi, Kayseri Seraceddin

Yekta Demiralp

Medresesi, Kayseri Avcunlu Medrese, Antalya İmaret Medresesi, Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi, Konya Sırçalı Medrese, Kayseri Hacı Kılıç Medresesi, Akşehir Taş Medrese, Konya Karatay Medresesi, Sinop Alaaddin Medresesi, Kayseri Sahibiye Medresesi, Konya İnce Minareli Medrese, Kırşehir Cacabey Medresesi, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Çay Yusuf bin Yakub Medresesi, Tokat Gök Medrese, Eğridir Taş Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi, Erzurum Ahmediye Medresesi, Kütahya Vacidiye Medresesi, Korkuteli Emir Sinaneddin Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Aksaray Zinciriye Medresesi, Alanya Obaköy Medresesi, Manisa Ulu Cami Medresesi, Karaman Hatuniye Medresesi, Mardin Sultan İsa Medresesi, Beçin Karapaşa Medresesi, Niğde Ak Medrese, Karaman İbrahim Bey İmaret Medresesi ve Mardin Sultan Kasım Medresesi. Sivas Gök Medrese'nin günümüze ulaşmayan ana eyvanının da beşik tonozla örtülü olduğu düşünülmektedir.

¹⁹ Tokat Nizameddin Yağlıbasan (Çukur) Medresesi, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Kayseri Huand Hatun Medresesi, Kayseri Avcunlu Medrese, Antalya İmaret Medresesi, Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi, Kayseri Hacı Kılıç Medresesi, Akşehir Taş Medrese, Sinop Alaaddin Medresesi, Kayseri Sahibiye Medresesi, Kırşehir Cacabey Medresesi, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Çay Yusuf bin Yakub Medresesi, Tokat Gök Medrese, Eğridir Taş Medrese, Erzurum Ahmediye Medresesi, Korkuteli Emir Sinaneddin Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Aksaray Zinciriye Medresesi, Alanya Obaköy Medresesi, Beçin Ahmed Gazi Medresesi, Manisa Ulu Cami Medresesi, Karaman Hatuniye Medresesi, Niğde Ak Medrese, Kayseri Hatuniye Medresesi, Karaman İbrahim Bey İmaret Medresesi ve Mardin Sultan Kasım Medresesi.

²⁰ Tokat Nizameddin Yağlıbasan (Çukur) Medresesi, Niksar Nizameddin Yağlıbasan Medresesi, Sincanlı Boyalıköy Medresesi, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Seyitgazi Ümmühan Hatun Medresesi, Kayseri Seraceddin Medresesi, Kayseri Avcunlu Medrese, Antalya İmaret Medresesi, Akşehir Taş Medrese, Kayseri Sahibiye Medresesi, Sivas Gök Medrese, Sivas Buruciye Medresesi, Erzurum Yakutiye Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Aksaray Zinciriye Medresesi ve Karaman İbrahim Bey İmaret Medresesi.

²¹ *Ana eyvanı kubbe ile örtülü örnekler:* Bursa Yıldırım Medresesi, Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi, Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi, Edirne Saatli Medrese, Yolpınar Kasım Bey Medresesi, İstanbul Karadeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Edirne Peykler Medresesi ve Bursa Gökdere Medresesi.

²² *Giriş eyvanı kubbe ile örtülü örnekler:* Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi, Edirne Saatli Medrese, İstanbul Karadeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Edirne Peykler Medresesi ve Bursa Gökdere Medresesi.

²³ *Kışlık dersaneleri kubbe ile örtülü örnekler:* Atabey Ertokuş Medresesi, Konya Ali Gav Medresesi, Konya Sırçalı Medrese, Akşehir Taş Medrese, Konya Karatay Medresesi, Konya İnce Minareli Medrese, Sivas Buruciye Medresesi, Çay Yusuf bin Yakub Medresesi, Eğridir Taş Medrese, Kütahya Vacidiye Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Aksaray Zinciriye Medresesi, Alanya Obaköy Medresesi, Karaman Hatuniye Medre-

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle.....

sesi, Niğde Ak Medrese, Kayseri Hatuniye Medresesi ve Karaman İbrahim Bey İmaret Medresesi.

Kışlık dersaneleri beşik tonoz ile örtülü örnekler: Tokat Nizameddin Yağlıbasan (Çukur) Medresesi, Niksar Nizameddin Yağlıbasan Medresesi, Diyarbakır Zinciriye Medresesi, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Kayseri Seraceddin Medresesi, Kayseri Avcunlu Medrese, Antalya İmaret Medresesi, Alaca Mahmudiye Köyü Kalehisar Medresesi, Kayseri Hacı Kılıç Medresesi, Sivas Gök Medrese, Kırşehir Cacabey Medresesi, Erzurum Yakutiye Medresesi, Erzurum Ahmediye Medresesi, Beçin Ahmed Gazi Medresesi, Manisa Ulu Cami Medresesi, Beçin Karapaşa Medresesi ve Mardin Sultan Kasım Medresesi. Diyarbakır Zinciriye Medresesi'nde tek olan kışlık dersane mekânı batı yan kanadında yer almaktadır.

²⁴ Plan ve bilgi için bk. A. Kuran, *a.g.e.*, Şekil 35, s.72.

²⁵ Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi, Bursa Yıldırım Medresesi, Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi, Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Bursa Gökdere Medresesi ve Yolpınar Kasım Bey Medresesi.

²⁶ İznik Süleyman Paşa Medresesi, Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi, Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi, Edirne Saatli Medrese, Manisa Sinan Bey Medresesi, İstanbul Fatih Medreseleri, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, Edirne Peykler Medresesi, İnegöl İshak Paşa Medresesi, İstanbul Davud Paşa medresesi, Amasya II. Bayezid Medresesi, İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi, Edirne II. Bayezid Medresesi, Amasya Kapağası Medresesi ve İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi. Amasya Kapağası Medresesi'nde mescid olarak da planlanan dersane mekânı birer yarım kubbeyle yanlara doğru genişletilmiştir.

²⁷ Korkuteli Emir Sinaneddin Medresesi'nde, giriş eyvanının iki yanındaki birer hücre ahşap düz tavanla örtülüdür.

²⁸ Karaman Hatuniye Medresesi'nde giriş eyvanının iki yanındaki birer birim, avluya paralel beşik tonozla örtülüdür.

²⁹ Tokat Gök Medrese'de alt kattaki beşik tonozlar avluya paralel; üst kattakiler ise, avluya dik uzanmaktadır. Sinop Alaaddin Medresesi'nde de doğu kanadındaki hücreler avluya paralel, batı kanadındakiler avluya dik beşik tonozlarla örtülüdür.

³⁰ İznik Süleyman Paşa Medresesi, Edirne Saatli Medrese, İstanbul Karadeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Karadeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Ayak Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Baş Kurşunlu Medresesi, İstanbul Akdeniz Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, Edirne Peykler Medresesi, İnegöl İshak Paşa Medresesi, İstanbul Davud Paşa medresesi, Amasya II. Bayezid Medresesi, İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi, Edirne II. Bayezid Medresesi, Amasya Kapağası Medresesi, Bayındır Hacı Sina Medresesi, İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi, Tire Yavukluoğlu Medresesi ve Hereke Köyü Medresesi.

³¹ Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi, Bursa Murad Hüdavendigâr Medresesi, Bursa Yıldırım Medresesi, Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi, Merzifon Çelebi Sultan Mehmed Medresesi, Yolpınar Kasım Bey Medresesi, Tire Molla Arap Medresesi, Amasya Ayas Ağa Medresesi ve Bursa Gökdere Medresesi.

³² Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi ve Bursa Ahmed Paşa Medresesi. Bursa Gökdere Medresesi'nde de, köşelerde yer alan dört hücre aynalı manastır tonozuyla örtülüdür.

Yekta Demiralp

- ³³ Öğrenci hücreleri Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi'nde ahşap düz tavan, Manisa Sinan Bey Medresesi'nde haç tonozla örtülmüştür. Gümüş Hacı Halil Paşa Medresesi'nde öğrenci hücrelerinin ilk inşaatta, kubbe ile örtülecek şekilde planlandığı düşünülmektedir.
- ³⁴ Kayseri Seraceddin Medresesi ve Erzurum Yakutiye Medresesi'nin yan eyvanlarından birine, Kırşehir Cacabey Medresesi, Niğde Ak Medrese, Atabey Ertokuş Medresesi ve Çay Yusuf bin Yakub Medresesi'nin ana eyvanına birer mihrap inşa edilerek aynı zamanda birer mescid işlevi verilmiştir (Daha fazla bilgi için bkz. Y. Demiralp, *a.g.m.*, s.220-228.).
- ³⁵ Bursa Lala Şahin Paşa Medresesi, Bursa Yeşil Medrese, Bursa Muradiye Medresesi, Yolpınar Kasım Bey Medresesi, Afyon Gedik Ahmed Paşa Medresesi, Bursa Ahmed Paşa Medresesi ve Bursa Gökdere Medresesi'nin ana eyvanı; Bursa Subaşı Eyne Bey Medresesi, Manisa Sinan Bey Medresesi, İstanbul Fatih Medreseleri, Amasya II. Bayezid Medresesi ve Amasya Kapıağası Medresesi'nin derslane mekânları; Edirne Saatli Medrese ve Edirne Peykler Medresesi'nin hem ana eyvanı hem de mekânı mescid olarak da kullanılmıştır.
- ³⁶ Anadolu medreselerindeki türbe mekânı, Ürdün'de gerçekleştirilen XII. Türk Sanatları Kongresi'nde sunduğum "Anadolu Medreselerindeki Türbe Mekânı Hakkında Gözlemler" adlı bildiriye ayrıntılı olarak ele alınmış, ancak kongrede sunulan bildiriler henüz yayınlanmamıştır.
- ³⁷ Diyarbakır Zinciriye Medresesi, Kayseri Gıyasiye Medresesi, Atabey Ertokuş Medresesi, Kayseri Huand Hatun Medresesi, Kayseri Avcunlu Medrese, Konya Sırçalı Medrese, Akşehir Taş Medrese, Konya Karatay Medresesi, Sivas Buruciye Medresesi, Kırşehir Cacabey Medresesi, Erzurum Çifte Minareli Medrese, Çay Yusuf bin Yakub Medresesi, Tokat Gök Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi, Ermenek Tol Medrese, Manisa Ulu Cami Medresesi, Karaman Hatuniye Medresesi, Mardin Sultan İsa Medresesi ve Mardin Sultan Kasım Medresesi. Kayseri Gıyasiye Medresesi'nde türbe, sekiz kenarlı piramidal bir kubbe ile örtülüdür.
- ³⁸ Plan ve bilgi için bk. Z. Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmed Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul, 1975, s.173-174, Res.115.
- ³⁹ Plan ve bilgi için bk. M.S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara, 2000, s.169-171.
- ⁴⁰ Plan ve bilgi için bk. M. Sözen ve diğerleri, *a.g.e.*, s.269, sayfa 271'deki plan.
- ⁴¹ Plan ve bilgi için bk. M. Sözen, *a.g.e.*, C.I, s.55, Şekil 9, 9d.
- ⁴² Plan için bk. *Ay.es.*, Şekil 19.
- ⁴³ Plan için bk. *Ay.es.*, Şekil 30. A. Kuran, Tokat Gök Medrese'nin batı kanadında yer alan kubbeli mekânın kütüphane olduğunu söylemektedir (A. Kuran, *a.g.e.*, s.97.).
- ⁴⁴ Plan için bk. Y. Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara, 1999, Şekil 1.
- ⁴⁵ E.H.Ayverdi, müderris ve muidin dershaneye bu mekândan geçerek girdiklerini, ancak böyle bir uygulamanın ne daha önceki, ne de daha sonraki medrese örneklerinde görülmeye başladığını belirtmektedir (E.H.Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) Ertuğrul, Osman Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezid*, C.I, İstanbul, 1966, s.176.
- ⁴⁶ Plan için bk. Y. Demiralp, *a.g.e.*, Şekil 4.
- ⁴⁷ Bilgi ve plan için bk. *Ay.es.*, s.154, Şekil 69.

Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle.....

- ⁴⁸ Plan için bk. M. Sözen, *a.g.e.*, Şekil 8, 17a ve 21. Sinop Alaaddin Medresesi'nde dışa açılan girişi, son onarımda kapatılmıştır. Sivas Gök Medrese'deki helânın ise, yapının müze olarak hizmet verdiği 1967 yılına kadar kullanıldığı bilinmektedir (N.Burhan Bilget, *Gök Medrese*, Ankara, 1989, s.35.). Mardin Sultan İsa Medresesi'nin helâsı, medresenin kuzeydoğu köşesindedir.
- ⁴⁹ Planlar için bk. Y. Demiralp, *a.g.e.*, Şekil 9, 26, 38. Bursa Yıldırım Medresesi'ndeki helâ son onarımda iptal edilmiştir (Bilgi için bk. *Ay.es.*, s.39, dipnot 239.).
- ⁵⁰ Plan için bk. *Ay.es.*, Şekil 53.
- ⁵¹ Plan için bk. *Ay.es.*, Şekil 75.